

Po razstavah

Spletna razstava *Preobrazbe mesta. Slovenska Bistrica med 18. stoletjem in letom 2020 – njeni ljudje in podobe trgov, ulic in stavb*

»Mesto je organizem, ki se razvija, stagnira, spet raste, se skratka nenehno preobraža. To velja tako za dele mesta, kot so trgi, ceste, ulice, parki, vrtovi, predvsem pa za stavbe. Nekateri so se v teku desetletij in let zelo spremenile, druge so od nastanka obranile bolj ali manj originalno podobo, posamezne so izginile, njihov prostor pa ostaja bodisi prazen bodisi ga zasedajo novejši zgradbe.«¹

Ob letošnjem kulturnem prazniku je bila na spletni strani projekta *Umetnost za turizem. Umetnostnozgodovinske vsebine kot podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije*, osredotočenega na raziskave kulturne dediščine na slovenjebistriškem območju, odprta razstava, ki je eden od rezultatov omenjenega projekta.² Dokumentarna fotografska razstava postavlja v središče 87 primerjalnih posnetkov Slovenske Bistrice oziroma njenih delov in posameznih stavb. Prejšnje stanje (po večini gre za razglednice iz prve polovice 20. stoletja) je vzporejano s stanjem v letu 2020, ko je bilo zaradi omejevanja gibanja mesto bolj prazno kot navadno.

Fotografije, ki jih je posnel in uredil Bistričan Sašo Jug, spremljajo besedila, katerih avtorica sem Simona Kostanjšek Brglez. Ob trgih in ulicah je podrobneje predstavljenih okrog sto stavb, pri čemer je poudarek na arhitekturi in njenih posebnostih, dobrih in slabih praksah prenov spomenikov kulturne dediščine, posebna pozornost pa je namenjena njihovim nekdanjim lastnikom in uporabnikom ter s tem tudi njihovi prejšnji in zdajšnji namembnosti. Gledalec lahko tako v sliki in besedi spozna in raziskuje mesto, njegovo zgodovino, razvoj, obrt, industrijo in mnogo drugega. Čeprav je iz naslova razbrati, da gre za podatke od 18. stoletja naprej, so v besedilih upo-

števana tudi starejša obdobja, poseben poudarek pa je na 19. stoletju in na prvi polovici 20. stoletja.

Besedila so rezultat študija literature, analize slikovnih, kartografskih in pisnih arhivskih virov, terenskega dela s popisom stanja ter pogovorov s prebivalci mesta. Razstava je zanimiva za strokovno in laično javnost. Za laično predvsem zato, ker so besedila kratka, jasna in napisana v preprosti besedi ter so kot taka razumljiva širšemu krogu. Preko fotografij in besedil pa se lahko vsak v razmeroma kratkem času seznanj z glavnimi oziroma najpomembnejšimi podatki o mestu in njegovi zgodovini ter podobi. Ob tem so prikazani in omenjeni ljudje in kraji, na katere marsikaterega gledalca vežejo osebni spomini. Prispevek za strokovno javnost pa je ta, da so upoštevana nova spoznanja o zgradbah, umetnikih, plemiških in drugih družinah ter posameznikih, pomembnih za zgodovino oziroma umetnostno zgodovino. Ti predstavljajo hkrati izhodišče za nadaljnje raziskave. Med drugim sta bili natančno locirani obe nekdanji mitnici, prav tako stavba solnega urada, opozorjeno je bilo na več doslej spregledanih obstoječih in porušenih arhitekturno pomembnih spomenikov v stavbnem fondu mesta. Pri razstavi v pričujočem obsegu gre torej za nadgradnjo dosedanjih vedenj in dopolnitev ter korekcijo nekaterih objavljenih podatkov.

Razstavo uvaja panoramski pogled na mesto z zvonika Jernejeve cerkve. Ob posnetku je na kratko predstavljena zgodovina mesta: »*Slovenska Bistrica je peto najstarejše mesto na ozemlju slovenske Štajerske. K njenemu razvoju je bistveno pripomogla ugodna lega. Ob vzhodnem robu mesta je tekla rimska cesta Celje–Ptuj, skozi mesto pa srednjeveška cesta Maribor–Slovenske Konjice. Vaška naselbina Gradišče v jugovzhodnem delu je leta 1227 dobila trške pravice, nato pa so bile Bistrici v začetku 14. stoletja podeljene še mestne pravice. Takrat so jo obdali z obzidjem romboidne oblike. Paolo Santonino, ki je tod potoval leta 1487, je v popotnem dnevniku zapisal, da je mesto, ki stoji na ravnem, obdano z obzidjem, jarkom in nasipi, ima več mestnih vrat in stolpov, pa tudi mestno gostilno. Zapisal je tudi, da še vedno kaže sledove požarov iz let 1446 in 1469. Tudi pozneje je mesto večkrat pogorelo, leta 1535 med obleganjem Turkov. Prej zgozlj Bistrica (Feistritz) se leta 1565 prvič omenja kot Slovenska (Windisch Feistritz). Osrednji kulturni spomenik v mestu je grad, ki je v 16. stoletju prešel iz deželnoknežje v zasebno last. Prva zasebna lastnica gradu je leta 1587 postala družina Vetter,*

¹ Odlomek iz uvodnega besedila k razstavi (<https://www.umetnost-za-turizem.si/razstava/>).

² Aplikativni raziskovalni projekt *Umetnost za turizem. Umetnostnozgodovinske vsebine kot podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije*, ki poteka na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU, sofinancirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije ter Evropska unija – Evropski sklad za regionalni razvoj.

*Pogled na mesto z zvonika Jernejeve cerkve, 1917 / 2020
(1917, foto: S. Frank, hrani: Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Dvorec družine Pongratz, 1910 / 2020
(1910, hrani: Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Nekdanji solni urad, pozneje sirotišnica, in porušena kapela sv. Ignacija Lojolskega, 1900 / 2020
(1900, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Območje južnih mestnih vrat s pogledom na nekdanjo mitnico – zdajšnja poštno stavbo, 1903 / 2020
(1903, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

ki je bila v sredini stoletja povišana v grofe s predikatom von der Lilie. V začetku 18. stoletja je grad prešel v last družine Attems. V Slovensko Bistrico so se v začetku 17. stoletja naselili minoriti in pri Marijini mestni cerkvi zgradili samostan. V 2. polovici 18. stoletja je bilo v mestu več kot 100 hiš. Ob koncu 18. stoletja je še dvakrat pogorelo, zato kažejo starejše stavbe navzven v glavnem poznobaročni in klasicistični videz, veliko pa je tudi historističnih fasad. Zaradi tranzitne lege se je mesto v preteklosti preživljalo predvsem s trgovino in gostilno, danes pa živi zlasti od trgovine in industrije, pri čemer velja izpostaviti podjetji Impol in Tovarno olja GEA. Ob že omenjenem gradu so v mestnem jedru in njegovi okolici številni pomembni spomeniki kulturne dediščine.»

Pri nadaljnjih posnetkih je poudarek na predstavitvi ulic, trgov in stavb ter z njimi povezanih zanimivosti in ljudi. Tako je med drugim predstavljen kronist mesta in bližnje okolice – fotograf Julij Tittl (1874–1952), po rodu s Slovaškega. V Slovenski Bistrici se je za stalno naselil po večletnem delu v Salzburgu, svoj atelje pa je imel nekaj časa tudi ob Graslovem stolpu. Izpostavljena je tudi pomembna založnica Rosa Pitschl (1861–1943), ki je izdala veliko razglednic Slovenske Bistrice, s čimer je bistveno pripomogla k ohranitvi zgodovinske podobe mesta. Prikazani sta njeni v osnovi baročna rojstna hiša na Trgu svobode in papirnica na Kolodvorski ulici. Ob obeh omenjenih, katerih fotografije oziroma razglednice so vključene na razstavo, so predstavljeni

tudi drugi z mestom močno povezani posamezniki, od pravnika in narodnega buditelja dr. Urbana Lemeža (1858–1933), ki je sodeloval pri ustanovitvi slovenjebistriške slovenske Posojilnice, Narodne čitalnice in Južnega Sokola, preko Lovra Stepišnika (1834–1912), t. i. prvega potujočega knjižničarja, ki je ob Josipu Vošnjaku veliko prispeval k razvoju bralne kulture na slovenjebistriškem, do mariborskega slikarja Janeza Vidica (1923–1996). Vidic je pet let poučeval na takratni slovenjebistriški nižji gimnaziji. Na Kolodvorski ulici je bila njegovo (žal uničeno) delo stenska slika – praskanka z motivom vinske preše. Omenjeni so še razni obrtniki, od sodarja, ključavničarja, mlinarja, sedlarja, kovača, urarja, do slikopleskarja in številnih trgovcev ter gostilničarjev, besedila pa se dotikajo tudi zgodovine šolstva, lekarništva in vojašnice.

Med vidnejšimi družinami so izpostavljeni Pongratzi, Stigerji in Formacherji. Družini Pongratz je pripadala ena največjih stavb v starem mestnem jedru, v kateri je od šestdesetih let 20. stoletja Knjižnica Josipa Vošnjaka. Meščanski dvorec je dal v drugi četrtini 19. stoletja zgraditi Markus Pongratz (1778–1869), upravitelj Attemsovih posesti na Štajerskem in oče bolj znanih in podjetnih Guida, Markusa in Oskarja Pongratza, ki so si (vsak zase) pridobili plemiški naziv. Ukvarjali so se s trgovino, bankirstvom, industrijo, gradbeništvom, rudarstvom in pravnimi posli. Pongratzi so bili po besedah Josipa Vošnjaka,

*Območje nekdanje železniške postaje, 1959 / 2020
(1959, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

nekaj časa celo njihovega zdravnika, v 19. stoletju najimenitnejša rodbina v Slovenski Bistrici, ob koncu 19. stoletja pa so veljali za eno najbogatejših zagrebških podjetniških družin.

Z njimi so bili tesno povezani Stigerji. Hči Markusa Pongratza – Ida (1823–1897) se je namreč poročila s trgovcem Florjanom Stigerjem (1817–1893). Družina Stiger je imela v mestu vidno vlogo. Bila je lastnica prve tovarne z gumbi v Jugoslaviji, ustanovljene leta 1920 v Slovenski Bistrici, in začetnica današnje Tovarne olja GEA. Najmonumentalnejša grobnica na bistriškem pokopališču pripada ravno temu družinoma. Pomemben položaj je v celotnem 19. stoletju imela tudi družina Formacher, katere člani so opravljali službo poštnega mojstra, bili župani, pod poveljstvom Karla pl. Formacherja pa je bila leta 1848 v Slovenski Bistrici ustanovljena narodna garda.

Nekaj pozornosti je namenjene tudi nekaterim – z vidika namembnosti – posebej zanimivim stavbam. Od objektov je bila identificirana zgradba nekdanjega solnega urada. Leta 1756 so v mestu omenjeni kar trije solni nadzorniki. Gre za danes veliko dvonadstropno stavbo, ki na južni stranici zapira osrednji mestni trg – Trg svobode. Na risbi iz leta 1826, reproducirani na razstavi, je bila za nadstropje nižja (glede na letnico na portalu je bila povišana leta 1843), sicer pa se je fasada od takrat ohranila v skoraj izvorni podobi. Poznavanje lastništva in namembnosti te stavbe je doslej seglo do začetka 20. stoletja, ko jo je leta 1933 trgovec s kožami in usnjem I. Ratej prodal šolskim sestram, ki so tukaj uredile sirotišnico.

Lokacijsko natančno določeni sta bili tudi severna in južna mitnica. Obstoj mitnice v Slovenski Bistrici je v virih prvič potrjen leta 1484. Severna je bila na zelo dobri lokaciji na Jožefovem hribu, kjer se je od glavne ceste proti Mariboru odcepila cesta za Ptuj. Južna pa je stala v neposredni bližini južnih mestnih vrat. Leta 1825 je bil lastnik te stavbe krčmar Jožef Manhart. Hiša, v kateri je zdaj pošta, je ohranila osnovne proporce, a so jo oblekli v novo fasado.

Predstavljene so tudi nekdanja beneficijarna hiša iz leta 1747, ki jo je dal na pogorišču nekdanjega hospitala zgraditi takratni bistriški župnik Caspar Johann Zamlík in je do danes v osnovi ohranila prvotno podobo, nekdanja poštna postaja na Mariborski cesti in t. i. »Remčeva vila« na Ljubljanski cesti,

v kateri je bilo prvo parno kopališče oziroma javna mestna kopalnica.

Med povsem prezidanimi in porušeni stavbami je na razstavi moč videti predhodnico poznejšega hotela, v kateri je bil še leta 1903 Narodni dom. Slo je za enonadstropno hišo s petosno fasado, ki jo je poudarjal konzolni pomol, kakršne še lahko vidimo na gotskih in renesančnih hišah v Mariboru, na Ptuj in drugod. Če stavbe v prvem desetletju 20. stoletja ne bi temeljito predelali, bi bila danes to velika arhitekturna posebnost, saj bi bila edina s takšnim pomolom v mestu. Razstavljen je tudi posnetek monumentalne kapele sv. Ignacija Lojolskega (nazadnje sv. Križa) iz leta 1826. Kapela je stala med Marijino cerkvijo in nekdanjim solnim uradom oziroma sirotišnico – vse do leta 1942, ko jo je dal okupator, ki je skrajšal tudi prezbiterij Marijine cerkve, porušiti. Največja, šele ob koncu 20. stoletja porušena stavba pa je bila monumentalna jahalnica. Moderniziral jo je v mestu živeči gradbenik Jakob Versolatti (1848–1932). Po velikosti jo je v mestnem jedru prekašal le grad.

Razstavljenih je tudi nekaj fotografij iz druge polovice 20. stoletja, na katerih so vidni motivi, ki se jih starejši prebivalci mesta še spominjajo, nekatere pa tudi sami poznajo z razglednic. Med temi je nekdanja avtobusna postaja pred rotovžem (to so pozneje uredili na obrobju mesta), bencinska črpalka in mestni vodnjak na Trgu svobode, manjši park trikotne oblike na križišču treh cest na osrednjem trgu, od katerih sta ostali dve, pa tudi nekdanja železniška postaja. Ta je bila s trikilometrsko lokalno proggo povezana s postajo na Južni železnici. Nanjo danes spominja le še ime ceste (Kolodvorska ulica), ob kateri stoji edini ostanek postaje – železniška kurilnica.

Razstavo zaključuje panoramski posnetek, ki prikazuje osrednji del mestnega jedra, ob njem pa so povzete glavne ugotovitve in želje za prihodnost: *»Nesporno je, da se je mesto vseskozi spreminjalo in da se spreminja tudi v tem trenutku. Naj bodo te in prihodnje preobrazbe ne le v dobro ljudi, ampak tudi kulturne dediščine.«*

Razstava bo na spletni strani www.umetnost-zatuzurizem.si dostopna vsaj do marca prihodnje leto, še letos pa bo izšla tudi v knjižni obliki.

Simona Kostanjšek Brglez